

⁴ Шапченко С. Д. Юридична кваліфікація як соціально-правове явище та деякі її загальнотеоретичні аспекти / С. Д. Шапченко // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 1. – С. 135–138.

⁵ Михалкин Н. В. Человек как субъект деятельности. Введение в обществознание : учеб. пособ. / В. П. Лютый, В. П. Лютый, Б. Н. Мальков, Н. В. Михалкин и др. – М. : Юрайт, 2002. – 262 с.

⁶ Жалинский А. Э. Введение в специальность «Юриспруденция». Профессиональная деятельность юриста: учеб. / А. Э. Жалинский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2009. – С. 40.

⁷ Социология права : учеб. пособ. / В. М. Сырых, В. В. Глазырин, Ю. И. Гревцов и др.; под ред. В. М. Сырых. – М. : Юрид. дом «Юстицинформ», 2011. – С. 166–167.

⁸ Kantorowicz H. Указ. соч. – С. 78.

⁹ Фридман Л. Указ. соч. – С. 63–64.

¹⁰ Пашин С. А. Проблемы доказательственного права / С. А. Пашин // Судебная реформа: юридический профессионализм и проблемы юридического образования. Дискуссион. – М. : Международный комитет содействия правовой реформе, 2005. – С. 69.

¹¹ Матузов Н. И. Право как мера свободы и ответственности личности / Н. И. Матузов // Атриум. – 2009. – № 1. – С. 21.

¹² Шагиев Б. В. Указ. соч. – С. 25–26.

Резюме

Mingela O. A. Юридична діяльність: критерії відокремлення.

У статті досліджуються питання визначення юридичної діяльності як відокремленого виду соціальної діяльності.

Уточнюються властивості (критерії), що обумовлюють таке відокремлення, обґрунтовується співвідношення «юридичності» діяльності та її юстиційності. Зазначається недостатність юстиційності, заснованої на державному примусі, для визначення діяльності як юридичної, підкреслюється значущість приватноправової сфери діяльності та її публічно-правової складової юридичної діяльності.

Ключові слова: правова система суспільства, юридична практика, юридична діяльність, організаційно-юридична діяльність, юридичність, юстиційність, державний примус.

Резюме

Mingela O. A. Юридическая деятельность: критерии обособления.

В статье исследуются вопросы определения юридической деятельности как обособленного вида социальной деятельности.

Уточняются свойства (критерии), обуславливающие такое обособление, обосновывается соотношение «юридичности» деятельности и её юстициальности. Отмечается недостаточность юстициальности, основанной на государственном принуждении, для определения деятельности как юридической, подчеркивается значимость частноправовой сферы деятельности и её публично-правовой составляющей юридической деятельности.

Ключевые слова: правовая система общества, юридическая практика, юридическая деятельность, организационно-юридическая деятельность, юридичность, юстициальность, государственное принуждение.

Summary

Mingela O. Legal activity: criteria of separation.

The article examines the issues of determining the legal activity as a separate type of social activity.

The properties (criteria) of this separation are being defined, also there are arguments for connection between lawfulness and what one considers justiciable. The failure of justiciability determined through state coercion only is being stated; for determination matters of activity as legal an emphasis on the importance of private spheres of activity and its public law counterparts in legal activity is being made.

Key words: legal system of society, law practice, legal activities, organizing legal activities, lawfulness, justiciability, state coercion.

УДК 340.1

М. В. ОСЯДЛА

Марія Володимирівна Осядла, аспірантка Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ПРАВОВА СВОБОДА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЗАСАДА ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Свобода – це складне, багатоаспектне явище, що становить основу буття людини, прагнення до якої є одним з головних чинників генези свободи та права як суспільного інституту¹. У науковій літературі свободі здебільшого розуміють як загальний спосіб прояву активності суб'єкта, що полягає у здійсненні особистого вибору цілей діяльності, а також засобів та способів їх реалізації². Однак для належної (реальної), а не декларативної реалізації цілей (можливостей) людини виникає необхідність гарантування свободи правом.

Враховуючи зазначене вище важливо підкреслити взаємозв'язок свободи та права, де право визнає за особою певну визначену сферу свободи. У випадку порушення цих меж та незаконного обмеження свободи особа може звернутися за захистом. Таким чином, фактична свобода перетворюється на правову (захищену) свободу, за яким право виступає як міра (масштаб) свободи.

Зокрема, В. Нерсесянц зазначає, що правова форма свободи виражає внутрішню сутність правової формальності, всезагальності, як єдиного і рівного масштабу міри свободи та заперечення привілеїв. Така формальність – це внутрішньо необхідна, а не випадкова властивість права, зокрема, форма виступає як змістовний спосіб вираження суті відносин – як міра індивідів за єдиним масштабом. Таким чином право виміряє та оформлює саме свободу індивідів, свободу у відносинах. Дозволи і заборони права визначають собою нормативну структуру свободи в суспільних відносинах, межі між свободою і несвободою на відповідному етапі суспільного розвитку³. Отже, ми можемо визначити категорію «правова свобода» як простір для поведінки суб'єктів, нормативно визначений у правах та обов'язках, за яким право визначає межі свободи особи, суспільства і держави та встановлює механізм гарантування свободи.

М. Діденко та В. Селіванов визначають правову свободу як можливість особи здійснювати власний вибір відповідно до особистих інтересів за умови реалізації передбачених прав, дотримання обов'язків та покладення на цих осіб відповідальності⁴. Таким чином право фіксує свободу в суспільстві та встановлює її механізм захисту й гарантування.

Так, свобода індивіда та можливість бути самим собою, не ізольовано від суспільства, а саме завдяки його інститутам, перетворюється на реальність лише в межах правового простору. Відносини у суспільстві, громадянському суспільстві як соціальна взаємодія вимагають регулювання, гармонізації, впорядкування – неодмінною умовою чого є правова свобода, що передбачає накладення певних обмежень та встановлення гарантій.

Важливого значення має аналіз правової свободи у взаємозв'язку громадянським суспільством, що є однією з фундаментальних наукових проблем сьогодення. Вивченню питання прав та свобод людини в контексті громадянського суспільства присвячено наукові праці С. Бобровник, О. Зайчука, М. Козюбри, Д. Ллойда, О. Малька, Г. Мальцева, М. Марченка, М. Матузова, В. Нерсесянца, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, А. Полякова, Т. Тараконич, Ю. Шемшученка, О. Ющика та ін. Однак не применшуючи значення наукового доробку вказаних праць вчених, присвячених тим чи іншим аспектам зазначеної проблеми, необхідно зазначити, що в сучасній юридичній науці існує ряд питань, пов'язаних з теорією та практикою визначення й гарантування правової свободи крізь призму громадянського суспільства.

У зв'язку із зазначеним метою статті є поглиблення розуміння правової свободи у її взаємозв'язку з громадянським суспільством. Так, концепції та теорії громадянського суспільства беруть свій початок ще з античних часів. Праці античних філософів, Платон, Аристотель, Цицерон та інші заклали основи для вивчення ідеї громадянського суспільства. У праці Аристотеля «Політика» філософ зазначає, що «...перш ніж визначити, що є держава, необхідно дослідити поняття «громадянин», оскільки держава це ніщо інше, як сукупність громадян, громадянське суспільство»⁵.

Саме це і надає можливість характеризувати ідейно-теоретичні джерела поняття ще з античного періоду. У період середньовіччя громадянське суспільство відображало відмінність від релігійних інститутів, потім від природного стану (XVI ст.). І лише з XVII ст. ідея громадянського суспільства починає набувати риси, які характерні сучасному розумінню правової свободи.

Подальший розвиток і розробка концепції громадянського суспільства була здійснена в роботах вчених XVIII–XIX століть.

Так, Т. Гоббс зазначає, що всі люди наділені однаковими фізичними та розумовими здібностями, що робить їх рівними між собою. Вони від народження наділені свободою та у своїй діяльності керуються особистими інтересами, рухомою силою їх діяльності виступає досягнення життєвих благ. Однак виникає необхідність на основі «суспільного договору» і всезагальної волі створити погодження між людьми, де кожна людина підкорює свою волю всезагальній волі, на основі цього створюється об'єднання, яке називається державою або громадянським суспільством⁶.

У праці «Про суспільний договір» Ж.-Ж. Руссо фактично формулює поняття громадянського суспільства, зазначаючи, що суть політичного організму полягає в узгодженні покори і свободи. Зокрема, кожний індивід може мати окрему волю, протилежну або несхожу на спільну волю, яку він має як громадянин.

На думку філософа, завдяки суспільному договору людина втрачає свою природну свободу і необмежене право на все, чим вона може заволодіти, а отримує громадянську свободу і право власності на все, чим вона володіє. Однак необхідно чітко відокремлювати природну свободу, яка обмежена тільки силами індивіда, від свободи громадянської, яка обмежена загальною волею.

До активу громадянського суспільства Ж.-Ж. Руссо відносить також моральну свободу, яка, на його думку, тільки одна робить людину володарем над самим собою; оскільки «імпульс одного тільки потягу рівнозначний рабству, а покора закону, продиктованому самому собі, рівнозначна свободі»⁷.

Цікавою є думка Циппелюса, який зауважує, що поряд із іншими соціальними нормами правові також виконують соціальну функцію: у відносинах людей вони обмежують царину свободи й тим самим надають кожному простір для можливих законних дій. Тому правова свобода кожної окремої особистості завжди пов'язана із аналогічною свободою інших людей⁸.

Інтерес до громадянського суспільства значно зріс у середні XX ст., зокрема, його наукове обґрунтування здійснювалося у невід'ємному зв'язку зі становленням правової держави, в основі якої є правова сво-

бода. Адже для цивілізованого розвитку обох феноменів (громадянське суспільство та правова держава) необхідно створювати надійний механізм взаємодії та взаємозбагачення; формування громадянського суспільства є передумовою ставлення політичної демократії, обмеження всеохоплюючої ролі держави.

У новий час коло приватних інтересів і самостійність приватної особи все більше розширюється та починає поступово охоплювати відносини власності, виробництва, товарно-грошовий оборот, питання відношення до релігії, свободи совісті, свободи думки. Громадянське суспільство, як з цього приводу влучно зазначає В. Нерсесянц, орієнтовано на затвердження нового устрою (порядку), на визнання свободи та автономії приватної людини в якості природного та невідчужуваного права, на утворення держави, яке відповідає потребам і вимогам громадянського суспільства⁹.

У сучасній вітчизняній літературі громадянське суспільство має різноманітні визначення: як система недержавних відносин; як система суспільних зв'язків, що складаються зовні у сфері політики; як сукупність пов'язаних громадян виробничих відносин; як система горизонтальних соціальних зв'язків, суспільно-політичних орієнтацій і норм суспільної поведінки, що постають безпосередньо з відносин власності, але не зводяться до них¹⁰.

Однак однією з найважливіших особливостей сучасного громадянського суспільства є той факт, що інтереси людини, її свобода – найважливіша мета такого суспільства. Свобода людини може виявлятися як у сфері економіки (економічна свобода), так і у сфері політики (політична свобода) та у духовній сфері (моральна свобода). До того ж перед особою не стоїть питання про обов'язкове їх використання. Особа має право «бути чи не бути», тобто на підставі свободи волі самостійно приймати ті чи інші рішення, той чи інший варіант поведінки (юридична свобода)¹¹.

Таким чином, суспільна взаємодія в рамках окремого колективу, громадянського суспільства і держави в цілому потребує впорядкування, організації та узгодження – неодмінною умовою чого є правова свобода, що передбачає накладення певних обмежень. Відповідно, анормативність, свобода поза юридичною формою – це відсутність будь-яких зв'язків, тобто несвобода.

Одним із ключовим елементів становлення, розвитку й функціонування громадянського суспільства виступає правова свобода як умова і спосіб людської самореалізації, яке забезпечується персональною відповідальністю. Тобто, свобода виступає (свобода дій, вчинків, думок тощо) як одвічна складова повноцінного розвитку людини¹².

У рамках громадянського суспільства і його інститутів свобода проявляється не так, як в межах держави, де людина заявляє про себе як пасивна особа, оскільки вона об'єкт уваги і маніпуляції, клопотів та покарання. У громадянському суспільстві людина заявляє про себе як особа автономна і вільна. Людина рівна серед рівних, оскільки люди за своїм власним бажанням створили об'єднання та самі виробляють ціннісні орієнтири, норми й правила, яких і мають дотримуватися.

Тобто, в межах громадянського суспільства правова свобода визначає масштаб та міру свободи кожного. Міра свободи, а отже, і вибору в умовах громадянського суспільства є важливішою, ніж у відношеннях «громадянин – держава». Поки люди створюють свої об'єднання на рівні процесу, вони мають можливість активно втручатися у свою творчість. Однак як тільки ця творчість отримує певну форму, вона отримує відносну самостійність, незалежність від тих хто, його створив, оскільки у своєму розвитку вона підкорюється своїм законам, а не волі своїх творців¹³.

Водночас необхідно підкреслити, що правова свобода є неможливою, якщо вона певним чином не гарантована, зокрема, правом або державою. Адже міра свободи виявляється лише в діючому праві, яке наділяє суб'єктів відповідними правами та покладає на них обов'язки і, як наслідок, визначає становище і роль особистості в суспільстві.

В. Козловський пише, що свобода як стан непомітна, тому саме право, встановлюючи граничну її межу, безпосередньо вказує на неї, відділяючи не від чогось абстрактного, а від конкретної несвободи (особистої, економічної – залежно від конкретного порушення) індивіда або суспільства в цілому. З огляд на це сутність правової свободи полягає не лише у прагненні забезпечити поєднання індивіда зі світом, іншими людьми, а й у можливості віднайти зв'язок і здійснення світу в собі¹⁴.

Тобто, розвиненість громадянського суспільства визначається рівнем розвитку правової свободи, що визнається в цьому суспільстві і може бути використано як критерій типізації суспільства з урахуванням його політичних характеристик.

Реформування в Україні, що пов'язане з в процесами євроінтеграції, неможливе поза умов розбудови зрілого сучасного суспільства та держави. Зокрема, В. Цветков, І. Кресіна та А. Коваленко зазначають з цього приводу, що коли не буде громадянського суспільства, то не буде ефективної правової держави, ефективного державного управління, необхідних для подальшого розвитку українського суспільства¹⁵. Однак слід пам'ятати, що правова держава, громадянське суспільство не самоціль, а соціально-історичні обумовлені форми виразу, організації, впорядкування і захисту прав та свобод (правової свободи) в суспільних відносинах.

Правова свобода виступає центральним елементом побудови громадянського суспільства на основі демократичних принципів та інститутів. Однією з головних умов у цьому процесі є забезпечення правової свободи, яка може існувати лише тоді, коли члени громадянського суспільства мають високий рівень морального, соціального та інтелектуального розвитку, наділені внутрішньою свободою та здатні самостійно діяти в межах, які не просто існують абстрактно, а реалізуються в суб'єктивних правах та гарантовані правом.

- ¹ Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність : моногр. / М. М. Цимбалюк. – К. : Атіка, 2008. – С. 166.
- ² Ющик А. И. Диалектика права / А. И. Ющик. – К. : Ред. журн. «Право України»; Ін Юре, 2013. – Кн. 1 : Общее учение о праве (Критический анализ общеправовых понятий). – Ч. I. – С. 257.
- ³ Проблемы общей теории права и государства : учеб. для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2008. – С. 168.
- ⁴ Диденко Н. Г. Право и свобода / Н. Г. Диденко, В. Н. Селиванов // Правоведение. – 2001. – № 3. – С. 9.
- ⁵ Аристотель. Политика / Аристотель. – М. : Советская энциклопедия, 1965. – С. 5.
- ⁶ Гоббс Т. Соч. : в 2 т. / Т. Гоббс. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – С. 311.
- ⁷ Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре или принципы политического права / Ж. Ж. Руссо. – М., 1938. – С. 16–17.
- ⁸ Циппеліус Р. Філософія права : підруч. / Р. Циппеліус ; пер. з нім. – К. : Тандем, 2000. – С. 184.
- ⁹ Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : учеб. для вузов / В. С. Нерсесянц. – М. : Норма, Инфра-М, 1999. – С. 279.
- ¹⁰ Красин Ю. Гражданское общество: путь к стабильности / Ю. Красин, А. Галкин // Диалог. – 1992. – № 3. – С. 73–76.
- ¹¹ Орлова О. В. Гражданское общество и личность: политико-правовые аспекты / О. В. Орлова. – М. : Пресс, 2005. – С. 63.
- ¹² Малахов В. А. Философия права. Академический проект / В. А. Малахов. – М., 2002. – С. 169.
- ¹³ Гаджиев К. С. Политическая наука / К. С. Гаджиев. – М. : Международные отношения, 1994. – С. 62.
- ¹⁴ Козловский В. В. Модернизация: от равенства к свободе / В. В. Козловский, А. И. Уткин, В. Г. Федотова ; Санкт-Петербург. гос. ун-т. – СПб. : Санкт-Петербург. гос. ун-т., 1995. – С. 265.
- ¹⁵ Цветков В. В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти : моногр. / В. В. Цветков, І. О. Кресіна, А. А. Коваленко. – К. : Видавничий Дім «ІНЮРЕ», 2003. – С. 7.

Резюме

Осядла М. В. Правова свобода як фундаментальна засада побудови громадянського суспільства.

У статті розглядається правова свобода як ідеологічна, так і практико-юридична засада для побудови громадянського суспільства, оскільки саме в правовій свободі концентруються загальнолюдські цінності, що сформовані в процесі розвитку суспільства.

Підкреслюється, що правова свобода виступає критерієм людського прогресу, розвитку суспільних відносин та місця особи в сучасному суспільстві.

Ключові слова: свобода, право, правова форма, правова свобода, гарантії, громадянське суспільство.

Резюме

Осядла М. В. Правовая свобода как фундаментальная основа построения гражданского общества.

В статье рассматривается правовая свобода как идеологическая, так и практико-юридическая основа построения гражданского общества, поскольку именно в правовой свободе концентрируются общечеловеческие ценности, сформированные в процессе развития общества.

Подчеркивается, что правовая свобода выступает критерием человеческого прогресса, развития общественных отношений и места человека в современном обществе.

Ключевые слова: свобода, право, правовая форма, правовая свобода, гарантии, гражданское общество.

Summary

Osyadla M. Legal freedom as a fundamental basis of construction civil society.

The article deals with the legal freedom both ideological and practical-legal basis for building a civil society, because it is concentrated in the legal freedom of human values, formed in the process of development of the society.

It is emphasized that the legal freedom to a criterion of human progress, the development of social relations and man's place in modern society.

Key words: freedom, law, legal form, legal freedom, guarantee civil society.

УДК 340.1

Г. В. СВИРИДЕНКО

Ганна Вікторівна Свириденко, здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩА ПОВЕДІНКА: ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ

Людина – істота соціальна, суспільна. Для задоволення своїх потреб і інтересів вона щодня вступає в різні відносини з іншими людьми. Причому її участь у цих відносинах може мати різний ступінь соціальної значущості. Своєю поведінкою індивід може принести контрагентам як значну користь, так і істотну шкоду. У цьому зв'язку держава, як офіційний представник і гарант безпеки всіх членів суспільства, встановлює своєрідні межі соціально значущого поведінки своїх громадян, колективних об'єднань, посадових осіб¹.

Оцінюючи вчинки людини крізь призму права, держава декретує три основних варіанти її поведінки – юридично байдужа, правомірна і неправомірна.